

ABDÎ'NİN GÜL Ü NEVRÛZUNDA MÛSİKÎ TERİMLERİ

Mehmet ALTUNMERAL

Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Öğrencisi

ÖZET

Abdi XVI. yüzyılda yaşamıştır. Devrinin padişahları Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad'a eserler sunmasına rağmen yeterince meşhur olamamış ve biyografik kaynaklarda kendine bir yer bulamamıştır. Henüz ulaşamadığımız bir divanı ve dört mesnevisi olan şairin Sultan III. Murad'ın isteği ile yazdığı Gül ü Nevrûz'u mutlu son ile biten bir aşk mesnevisidir. Toplamda 2320 beyit olup tek yazma nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesinde 2714 numarada kayıtlıdır. Bu çalışmada mesnevi içerisinde geçen musiki terimleri hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Abdî, Gül ü Nevrûz, musiki

MUSIC TERMS IN ABDÎ'S GUL AND NEVRÛZ MATHNAWI

ABSTRACT

Abdi lived in XVI. century. Although presented works to the sultans of his age – Selim II and Murad III- he could not become famous enough and thus could not find an appropriate position for himself in literary sources. Mathnawi called “Gül ü Nevrûz” by this poet who wrote one divan and four mathnawies. He wrote this mathnawi at Sultan Murad III's request. This work is a love story with a happy ending. It is made up of 2320 couplets and its only hand-written copy is recorded in Manisa Public Library at number 2714. This works will be given information about music terms that are wried in mathnawi.

Keywords: Abdî, Gül and Nevrûz, music

Giriş

Kıymetli hocam Mahmut Kaplan'ın lisansta bizim sınıfa verdiği ilk ödev Nabi, Nedîm veya Fuzûlî divanlarından herhangi birinde geçen mûsikî terimlerini aramaktı. O zaman Nedîm Divânı'ndaki mûsikî terimlerini aramıştım. Hocam adına bir armağan sayısı yayınlanacağını duyunca hocamın danışmanlığında yaptığım yüksek lisans tezim olan Abdî'nin Gül ü Nevrûz mesnevisinde geçen mûsikî terimlerini incelemeye başladım. Bu anlamlı armağanda küçük de olsa bir katkımın olması beni mutlu kılacaktır.

Abdî XVI. asırda yaşamış, Sultan II. Selîm ve Sultan III. Murad'a şehzadelikleri döneminde mesneviler sunmasına rağmen edebî ve tarihî kaynaklarda kendine bir yer bulamamış bir şairdir. *Sehî Bey Tezkiresi'*nde aynı

dönemde yaşamış bir Edirneli Abdî'ye (İsen, 1980:223-224) ve Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-Ahbârı*'nda Zâtî'nin ölümü için tarih düşürmüş başka bir Abdî'ye yer verilmektedir (İsen, 1993:218). Bu bilgileri verilen Abdî'lerin bizim üzerinde çalıştığımız Abdî olması ihtimaller dâhilindedir. Şâirimizin hayatı hakkında tespit edebildiğimiz tek bilgi ilk üç mesnevisinin sunuluş tarihlerinde Sultan II. Selîm'in Manisa'da şehzade olarak bulunmasıdır. Bu bilgi de Abdî'nin Manisalı olmasa bile uzun bir müddet Manisa'da yaşadığının bir göstergesidir.

Abdî'nin devrinin şehzâdelerine mesneviler sunmasına, bugün dört mesnevisinin elimizde olması hamse sahibi bir şâir olması ihtimalini güçlendirmesine ve Fars edebiyatından çeviriler yapacak kadar bu lisâna ve edebiyatına âşinâ olmasına rağmen tarihî ve edebî kaynaklarda ön plana çıkmaması ilgi çekicidir. Vasfî Mahir Kocatürk şâir için şunları söyler: “Abdî, pek de yayılmış ve tadılmış olmayan mühim bir şöhrat de sağlayamayan bu mesnevileriyle divan şiirinde üstün bir şahsiyet sayılamamakta, ancak devrinin iyi bir şâiri olarak kalmakta ve İran Edebiyatının ma'rûf iki mesnevisini Türk şiirine naklederek işlemiş bulunmakla yer almaktadır.”(Kocatürk, 1964:370).

Abdî'nin *dîvânı* ve dört tane de mesnevisi bulunmaktadır. Kocatürk, şaire ait bir Divan olduğunu söylese de henüz bu esere ulaşamamıştır (Kocatürk, 1964:368). *Niyâz-nâme-i Sa'd ü Hüma* Abdî'nin Türk edebiyatında daha önce işlenmemiş bir konuyu ele aldığı, İsfahanlı Sa'd ile Hüma arasındaki aşk macerasını anlattığı 1075 beyitlik mesnevisidir. 1545 senesinde Şehzade II. Selîm'e sunulmuştur (Geniş bilgi için bkz. İnce, 1987:155-206; Gürâi, 1987). *Heft Peyker* ise Lâmi'î'ye ait olduğu bilinirken Hanzâde Güzelova'nın bir makalesi ile Abdî'ye ait olduğu ispat edilen, şehzâdeliği sırasında (1551) II. Selîm'e sunulmuş diğer bir mesnevidir. 6400 beyitten fazla olan manzûme İran edebiyatından genişletme yoluyla yapılmış bir tercümedir (Geniş bilgi için bkz. Güzelova, 2006:35-49). Abdî'nin diğer mesnevisi olan *Cemşid ü Hurşid* ise Abdî'nin olağanüstü olaylarla süslediği 5940 beyitlik aşk mesnevisidir. Eser 1558 senesinde II. Selîm'e sunulmuştur (Geniş bilgi için bkz. Kuloğlu, 1989).

Gül ü Nevrûz mesnevisi 1577'de yazılmış ve şehzâdeliği sırasında III. Murad'a sunulmuştur. 2320 beyitlik bir aşk mesnevisi olup Gül ile Nevrûz arasındaki beşerî aşk konu edilir. Hikâye İran edebiyatından alınıp Abdî tarafında Türkçeye nakledilmiştir (Kocatürk, 1964: 370). Aruzun mefâilün/mefâilün/feülün kalıbıyla yazılmış manzûmenin tespit edebildiğimiz tek yazma nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesindedir (Gül ü Nevrûz hakkında daha geniş bilgi için bkz. Altunmeral, 2011). Mesnevinin özeti şu şekildedir: “Nevşâd ilinin Ferruh adlı bir sultânı vardır. Bu sultânın uzun bir zamandan sonra nevrûz gününde bir oğlu olur ve ona Nevrûz adını verirler. İyi bir eğitimle büyüyen Nevrûz bir gece rüyasında Gül'ü görür ve ona âşık olur. Bu aşkın etkisinde yollara düşen Nevrûz, Bülbül'le tanışır. Bülbül Nevrûz'a yardım etmek amacıyla Gül'ün ülkesine gider ve Güle Nevrûz'u anlatır. Gül de Nevrûz'a âşık olur. Nice bâdireler atlatan Nevrûz, Ferhar ülkesine gelir ve Gül

ile zor da olsa konuşur. Fakat bu sırada Çin hakanı Gül'ü babasından istemiş ve babası da Gül'ü Çin hakanına vermiştir. Gül ile hakan evlenir ve Çin'e gider. Nevruz onları takip eder ve Gül ile anlaşarak onu kaçıtır. Hakan iki âşığı yakalattır ama gene kaçmayı başaran Gül ile Nevruz bir gemi ile uzaklaşmaya çalışırlar. Deryada bir fırtına çıkar ve gemi kayalara çarpar. İki âşık farklı yerlere savrulur. Gül Aden ülkesine çıkar ve oranın şâhı Gül'ü kendine kız edinir. Nevruz da Yemen ülkesine çıkar ve oranın şâhı da Nevruz'u ordusuna serdâr yapar. İki ülke arasında savaş çıkar ve ceng meydanında Gül ile Nevruz karşılaşır. Böylece iki âşık birbirine kavuşur ve savaş sona erer.”

Mesnevîde şâir, bir üslup özelliği olarak mesnevînin başladığı bölümden itibaren hemen hemen her başlıktan sonra önce sâkiye ardından mugannîye (nâdir olarak mutrib) seslenmiş, sonrasında “hikâyet böyledür” diyerek konunun anlatımına başlamıştır. Abdî eser içerisinde mugannîye seslendiği kısımlarda mûsikî terimlerini sıkça kullanmıştır. Yine düğün, kavuşma gibi mutlu anların anlatıldığı, psikolojik tasvirlerin yapıldığı kısımlarda da mûsikî terimlerinden faydalanmıştır.

Abdî'nin Gül ü Nevruz Mesevisinde Kullanılan Musiki Terimleri

Klasik Türk şiirinin beslendiği önemli kaynaklardan biri de mûsikîdir. Kimisi musikişinas olan divan şairleri mûsikî makamlarını, çalgı aletlerini ve kimi terimleri şiirlerinde kullanmış, özellikle makam isimlerini birer mazmûn olarak ele almış ve çoğu zaman tevriyeli kullanımlarla beyitlerini süslemişlerdir. Bu konuda birçok çalışma yapılmıştır (Birkaç örnek için bkz. Kaplan, 2003:31-50; Çalka, 2008:179-193; Çetin, 2009; 199-225; Sefercioğlu, tarihsiz). Şimdi alt başlıklar halinde *Gül ü Nevruz* mesnevîsinde kullanılan musiki terimlerine göz atalım.

1) Mesnevîde Kullanılan Mûsikî Aletleri

Eser içerisinde toplam 16 mûsikî aletine yer verilmiştir. İsimleri ve kullanım sayıları şu şekildedir:

Kullanılan Mûsikî Aletleri ve Kullanım Sayıları					
Sâz	14	berbat	4	Çegâne	2
Ud	11	nây(ney)	4	Evtâr	3
çeng	10	mezâmîr(mizmâr)	3	bem ü zîr	1
Rûd	7	Santûr	2	Erganûn	1
Tabl	2	Rebâb	1	tanbûr(tanâbîr)	4
		Surnây	2		

Rebâb u ûd u tanbûr ile santûr

Gülün derd-i firâkın eyledi dûr (b. 1700)

Rebâb, *ud* ve *tanbur* hepimizin bildiği çalgılardandır. *Santûr* ise; şekli kanuna benzeyen, ucu topuzlu iki tahta değnekle tellerine vurularak çalınan bir enstrümandır (Öztuna, 2000: 402).

Kurulup fevri bezm-i hüsrevâne

Müheyyâ oldı çeng ile çegâne (b. 1836)

Çeng; yay şeklinde, parmakla ve daha çok parmağa geçirilen mızrapla çalınan bir musikî alettir (Öztuna, 2000: 66). *Çegâne* ise bir çeşit çalpara, çengi tefciğidir. Bu iki enstrüman beraber çalındığı için edebiyatımızda da birlikte zikredilmektedir (Onay; 2007: 97). *Gül ü Nevrûz*'da 2 ayrı beyitte birlikte kullanılmıştır.

Çalınup **tabl** u **sûrnây**-ı rûyîn
Giderdi debdebeyle ol nigârîn (b. 1360)

Tabl; davul demektir. Türk devletlerinde davul saltanat alâmetidir ve ancak müstakil hükümdâr tabl vurdurabilir. O ülkedeki bütün tablalar, o hükümdâr nâmına belirli askerî merasimle vurulur (Öztuna, 2000: 461). *Sûrnây* ise, zurna adını verdiğimiz üflemeli çalgıdır. Mesnevî'de bu iki çalgı savaş tasvirlerinin yapıldığı kısımlarda ve birlikte geçmektedir.

Mugannî **berbatunla** kıl ser-âgâz
Çalup **berbatla** **tanbûr**ı kılam sâz (b. 2100)

Berbat; "barbet" olarak da bilinen Sâsânîler devri İran'ının kapuza benzeyen ünlü çalgısıdır. XVII. asırda Anadolu'da kullanılmıştır (Öztuna, 2000: 31).

Görür mestâne Bülbül idüp efgân
Sürûd-ı **rûd** ile olurdu nâlân (b. 988)

Rûd, İran menşeli telli ve bazen yaylı bir sazdır. Bu kelime aynı zamanda saz teli manasına da gelmektedir (Öztuna, 2000: 390).

Mugannî çal **mezâmîr** ile **evtâr**
Ki hunyân ile ehl-i bezme_ire kâr (b. 930)

Mezâmîr; aynı zamanda "mizmâr" da denilen Arap, İran ve Türk mûsikîsinde düdük nevinden çalgılara verilen umîmî addır (Öztuna, 2000: 265). *Evtâr* ise yaya gerilmiş ip, tel, kiriş manasına gelmektedir (Devellioğlu, 2002: 243).

Mugannî çal bu bezme **nây** ile **ûd**
Ki meclis ehli bundan anlasun sûd (b. 575)

Bem ü zîrûn nedir ehvâlin hep
Ser-â-ser ben bilürven ey şeker-leb (b. 399)

Seher ki **erganûn**-sâz oldu devrân
Virüp sûz ile >ud[1] dehre efgân (b. 493)

Bem ü zîr, en kalın (bam teli de denir) ve en ince tel manasına gelmektedir (Öztuna, 2000: 580). *Erganûn*; org olarak bilinen, çeşitli yaylı ve nefesli sazların seslerini veren binlerce borudan oluşan en büyük ve mükemmel mûsikî âletidir (Öztuna, 2000: 338).

2) Mesnevîde Kullanılan Musikî Makamları

Toplamda 8 ayrı mûsikî makamının kullanıldığı mesnevîde Nevrûz makamı en fazla zikredilen makam ismidir. Bunun sebebi eserin kahramanı olan Nevrûz ile makam ismi olan nevrûzun tevriyeli kullanılmasıdır.

Musiki makamları tablosu şu şekildedir;

Kullanılan Makam İsimleri ve Kullanım Sayıları					
Nevrûz	6	Uşşâk	2	Irak	1
Büzürg	5	Acem	2	Şehnâz	1
Kûçek	4	Bûselik	1	Mâye	1

Turup **nevrûz** âhengin ider âh
Olurken **büzrüg** ü **kûçek**den âgâh

Nevâsın eyleyüp **uşşâk** u **mâye**
Acem birle **Irâkı** virdi vâye (b. 499-500)

Acemde Bülbül âvâz ile **Nevrûz**
İdüp **kûçek**le **büzrüg**den ider sûz (b. 893)

Mugannî eyle **nevrûz** ile **şehnâz**
Ki **Nevrûz** eylemek ister şehe nâz (b.1844)

Çalındı **bûselik**de sâz ile söz
Delindi bağırî nâyun ey dil-efrûz (b.2219)

3)Mesnevîde Kullanılan Diğer Mûsikî Terimleri

Kullanılan Diğer Terimler ve Kullanım Sayıları					
Mugannî	72	Gınâ	8	Terâne	1
sürûd	26	Nağme	6	Makâm	1
nevâ(nevâ-sâz)	19	Perde	5	Hunyâ	1
Mutrib	10	âheng	4	kavvâl	1

Abdî mesnevisinde toplam 72 defa mugannî kelimesini kullanmaktadır. Bu kelimenin sık kullanılmasının sebebi mesnevi içerisinde yer verilen başlıkların hemen sonrasında şairin önce sâkîye sonra da mugannîye yani şarkıcıya seslenmesidir.

Getür sâkî bize bir sâgar-ı nâb
İçüp devrâne salam sûz ile tâb

Mugannî vir gınâ-yı ûda terkîb
Verildi saltanatla dehre tertîb (b. 227-228)

Şair mugannî ile aynı manaya gelen “nevâ-sâz” ve “kavvâl” kelimeleri ile hem şarkıcı hem çalgıcı manasına gelen mutrib kelimesine de eserinde yer vermektedir.

Murâdı bu k’ola bülbül **nevâ-sâz**
Gül anı gülşen içre kıla pür-sâz (b. 489)

Kılup âyîn-i sâz u söz **kavvâl**
Çalındı ûd u nây u çeng bir sâl (b. 2210)

Mugannîler ne tarz eyleser âgâz
Olurdu **mutrib** ü üd ana dem-sâz (b. 1842)

Var ey **mutrib** tarab-sâz ol **makâma**
Ki sûzundan dil ü cân irdi kâma (b. 602)

Bir musikî terimi olarak “makâm” bir durak ile bir güçlünün etrafında onlara bağlı olarak bir araya gelmiş seslerin umumî heyeti anlamına gelmektedir (Öztuna, 2000: 228).

Abdî mesnevisinde şarkı manasına gelen “sürûd”, “gınâ” ve “hunyâ” kelimelerini kullanmaktadır.

Turırmaz gâh idüp efgân u nâle
Sürûd ile dile virür nevâle (b. 377)

Mugannî kıl **sürûdun** âh ile vâh
Gül ü Nevrûz ider büt-hânede âh (b. 1454)

Mugannî kıl **gınâya** fevr âgâz
Sürûdunla dil ü cân ola ser-bâz (b. 794)

Mugannî vir **gınâ-yı** ûda etvâr
Asâkir cem’ine başladı serdâr (b. 1911)

Mugannî çal mezâmîr ile evtâr
Ki **hunyân** ile ehl-i bezme_ire kâr (b. 930)

“Nevâ”, “nağme”, “âheng” ve “terâne” aynı manaya gelen kelimelerdir. Nevâ kelimesi aynı zamanda bir makam ismi olup yer yer tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Mugannî kıl **nevân** içinde nevrûz
Yanam gûş itmek ile sanki hep-sûz (b. 543)

Mugannî bir **nevâyâ** eyle âgâz
Derûnunda ter itsün sûz ile sâz (b. 1480)

Mugannî gösterüp **nağmende** hicrân
Dil ü cânı o gamla eyle eyle giryân (b. 881)

Mugannî it sürûdun **nağme**-perdâz
Ki sâhil içre Nevrûza kılâm sâz (b.1763)

Mugannî eyle **âheng-i** dil-efrûz
Dil ü cân sâz u sözünle_ola bih-sûz (b. 143)

Nevâî perdesinde bir fesâne

Düzet kim her taraf çalsun **terâne** (b. 199)

“Perde” eski nazariyat kitaplarında makam manasında kullanılmıştır. Aynı zamanda bazı sazların saplarına belirli sesleri işaret etmek üzere bağlanan bağlara, kırışlere bu ad verilmektedir. Yine sesin tizlik-pestlik derecesine perde denmektedir. Günümüzde en fazla ses mânâsında kullanılmaktadır. Dügah perdesi, hisâr perdesi gibi... (Öztuna, 2000: 351-352)

Mugannî **perdede** Nevrûza düz sâz

Gülün vakt irdi olgıl kissa-perdâz (b. 198)

Sonuç

Abdî'nin Gül ü nevrûz mesnevisinde kullanılan mûsikî terimlerine baktığımız zaman terimlerin genellikle şairin eser içerisinde mugannîye seslendiği beyitlerde yer verdiğini görmekteyiz. Kullanılan terimlerin çeşitlilik göstermesi şairin musiki ilmine vakıf olduğu kanaatini bizde uyandırmaktadır.

KAYNAKLAR

ALTUNMERAL, Mehmet (2011), *Abdî'nin Gül ü Nevrûz'u (İnceleme-Metin)*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Manisa.

ÇALKA, Mehmet Said (2008), “Nev'î Divanında Musikî Terimleri”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Litterature and History of Turkish or Turkic* Volume 3/2 Spring s.179-193.

ÇETİN, Kamile (2009), “Musikî ve Musikî Terimlerinin İbrahim Râşid Divanındaki Yansımaları”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Litterature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/2 Winter s. 199-225.

DEVELLİOĞLU, Ferit (2002), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 19. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

GÜZELOVA, Hanzâde (2006), “Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi; Heft Peyker Tercümesi” *Bilig*, Ankara, Yaz/2006, S. 38, s. 35-49.

GÜRAİ, Nur (1987), *Niyaznâme-i Sa'd ü Hümâ: a mathnawi of Abdi*, Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniv. XIV, 230.

İNCE, Adnan (1987), “Abdî'nin Niyaz-nâme-i Sa'd ü Hümâ'sı”, *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)* Elazığ, C. I S. 2, s. 155-206.

İNCE, Adnan (1989), “Cemşid ü Hurşid Mesnevîleri” *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, Elazığ, C. 3, S. 2, s. 109-136.

İSEN, Mustafa (1980), *Sehî Bey, Tezkire*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

KAPLAN, Mahmut (2003), *Divan Şiirinin Kıyısında*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, s.31-50.

KULOĞLU, Nazan (1989), *Abdî Cemşid ü Hurşid*, Fırat Ü. SBE. (yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Elazığ.

Kühnü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı (1994), haz. Mustafa İsen, AKM Yayınları, Ankara.

KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1964), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara.

ONAY, Ahmet Talat (2007), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, Birleşik Yayınevi, Ankara.

ÖZTUNA, Yılmaz (2000), *Türk Musikisi Kavram ve Terimleri Ansiklopedisi*, AKM Yayınları, Ankara.

SEFERCİOĞLU, Nejat, “Divan Şiirinde Musikî ile İlgili Unsurların Kullanılışları”, e-kaynak:

<http://www.geocities.com/msefercioglu/makaleler/divansiirindemusiki.htm>.